

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภูมิปัญญาชาวบ้านถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่พึงได้รับการยกย่อง เชิดชู สืบทอด และพัฒนา เพื่อให้ภูมิปัญญาเหล่านั้นตกทอดเป็นมรดกแก่อนุชนรุ่นหลัง ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์ จากอดีตจนถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมาได้ขาด เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายในโดยชาวบ้านเอง ทำให้สังคมชาวบ้านเป็นปึกแผ่นมั่นคง ไม่แตกสลาย การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้ชาวบ้านสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง เริ่มขาดความพอใจในรากเหง้า พื้นเพ ขาดความเป็นเอกลักษณ์ ความเป็นอิสระ มีน้อยลง ขาดความเชื่อมั่นเริ่มไม่กล้าตัดสินใจดำเนินชีวิตเอง เนื่องจากถูกรอบงำ ซึ่งเป็นการตัดสินใจแทนโดยคนนอกเสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ชาวบ้านเริ่มสูญเสียภูมิปัญญาไป ซึ่งเป็นอันตรายต่ออนาคตของชาวบ้านและชาติโดยส่วนรวมในที่สุด (สุรพงษ์ จวีร์ภักดิ์, 2541 : 4 ; อ้างอิงมาจาก เสรี พงศ์พิศ. 2529 :15)

การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและเพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นความพยายามหาทางเลือกให้ชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมโดยส่วนรวม รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เกี่ยวกับการยอมรับสิทธิเสรีภาพ หน้าที่ของบุคคลประเภทชุมชนท้องถิ่นให้มีอำนาจหน้าที่มากขึ้น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในส่วนที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชน ได้บัญญัติไว้ในหลายมาตรา โดยเฉพาะมาตรา 56 59 69 79 และมาตรา 290 (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ . 2542 : 20 –118) ซึ่งมีเนื้อหาที่รัฐจะต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน ชุมชน องค์กรท้องถิ่นมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เนื่องจาก ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติ มีผลกระทบต่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนั้นยังสอดคล้องกับสถานการณ์และความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

อดีตที่ผ่านมาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของประเทศไทย ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า ซึ่งเป็นผลให้มีการขยายพื้นที่ทางการเกษตร เกิดการทำลายทรัพยากรป่าไม้ แหล่งน้ำและทรัพยากรดิน เพื่อเพิ่มพื้นที่การผลิต โดยเฉพาะป่าไม้ได้ถูกทำลายเป็นอย่างมาก จากการบุกรุกและทำลายป่าคุณภาพของดินขาดความอุดมสมบูรณ์ เพราะสูญเสียหน้าดิน เกิดความแห้งแล้งและฝนตกไม่ถูกต้องตามฤดูกาลเกิดน้ำท่วมหรือทำให้มีน้ำบนผิวดินมากเกินไป สาเหตุมาจากไม่มีต้นไม้คอยช่วยดูดซับน้ำทำให้เกิดน้ำท่วมอย่างรุนแรง

ป่าโคกใหญ่อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เป็นป่าไม้สาธารณประโยชน์ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวเช่นเดียวกัน เพราะชาวบ้านมีความจำเป็นที่จะต้องขยายพื้นที่เพาะปลูก ทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ ทำการเกษตร และเข้าจับจองเป็นของตัวเอง ส่งผลให้สภาพป่าโดยทั่วไปของป่าโคกใหญ่ถูกทำลายและขาดความอุดมสมบูรณ์

ป่าโคกใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ 4,000 ไร่ โดยมีพื้นที่ครอบคลุมรวมทั้งสิ้น 20 หมู่บ้าน 5 ตำบล อยู่ในพื้นที่เขตการปกครองของอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ ตำบลแคน ตำบลหวาย ตำบลโคกสีทองกลาง ตำบลคงใหญ่ ตำบลหนองแสง อดีตที่ผ่านมาป่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบบริเวณป่าได้ใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันมาเป็นเวลานาน วิถีชีวิตของชาวบ้านผูกพันกับป่ามาโดยตลอด โดยชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่ามาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติหาเก็บของป่าชนิดต่าง ๆ เช่น ชัน น้ำมันยาง ไขมดแดง ผักชนิดต่าง ๆ เห็ด กิงก่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสัตว์ขนาดเล็กอีกหลายชนิด ใช้เป็นแหล่งหาเก็บฟืน ใช้ไม้ในการสร้างที่อยู่อาศัยและทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร ใช้เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นแหล่งสมุนไพรตามธรรมชาติ ชาวบ้านพึ่งพิงป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม การพึ่งพิงป่าทางตรงของชาวบ้าน ได้แก่ การเก็บหาอาหารและผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ จากป่ามาใช้ภายในครอบครัว ส่วนทางอ้อมก็คือ ป่าทำให้พื้นดินมีความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์ เมื่อฝนตกดินก็สามารถอุ้มน้ำไว้ได้ ส่วนรากของต้นไม้ยังช่วยยึดหน้าดินไม่ให้พังทลายด้วย จากการได้พึ่งพิงป่าทำให้ชาวบ้านมีอาหารที่เพียงพอและเป็นการช่วยลดค่าใช้จ่ายภายในครอบครัวลงได้ด้วย

ป่าโคกใหญ่ ถูกทำลายและขาดความอุดมสมบูรณ์ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2507 ประชาชนในละแวกนั้นและในพื้นที่ใกล้เคียงได้เข้าบุกรุกเพื่อจับจองพื้นที่ป่าโคกใหญ่ในการทำ การเกษตรและทำไร่เลื่อนลอยเป็นจำนวนมาก ซึ่งทางราชการได้ประกาศให้เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ เปิดโอกาสให้ประชาชนในหมู่บ้านที่มีอาณาเขตติดต่อกับป่าโคกใหญ่

เข้าไปจับจองพื้นที่ทำกินได้ ประกอบกับในช่วงนั้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 - 2509 รัฐบาลได้ส่งเสริมและมีนโยบายในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เพื่อการค้าหลายชนิดได้แก่ ปอ มันสำปะหลัง จึงมีการแผ้วถางป่าโคกใหญ่เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังมีประชาชนบางส่วนได้เข้าไปตัดไม้ในพื้นที่ป่าโคกใหญ่เพื่อนำมาใช้สอยในด้านต่างๆ เช่น การปลูกสร้างบ้านเรือน รวมทั้งการแปรรูปไม้ชนิดต่าง ๆ เพื่อการจำหน่ายมากขึ้นเรื่อย ๆ

ปี พ.ศ. 2508 ทางราชการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้จับจองพื้นที่ป่าโคกใหญ่คนละ 7 ไร่ จากการจับจองในระยะแรกทางราชการไม่ให้ใบแสดงกรรมสิทธิ์ มีเพียงการออก น.ส. 2 (ใบจอง) ในการจับจองแผ้วถางพื้นที่ป่าให้โล่งเตียนและต้องใช้ประโยชน์ภายใน 3 ปี ถ้าไม่ใช้ประโยชน์ หรือถางให้เตียนทางราชการจะยึดเอกสารคืน

ปี พ.ศ. 2513 เริ่มมีการตัดไม้เพื่อการสร้างบ้านและไม้ใช้สอยอื่น ๆ ในช่วงนี้ไม้ใหญ่ จะถูกตัดเป็นจำนวนมาก การตัดไม้มีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2514 - 2532 มีการตัดไม้เป็นจำนวนมากเพื่อนำฟืนส่งขายให้กับโรงงานต้มเกลือในเขตอำเภอวาปีปทุม อำเภอบรบือและอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม

ปี พ.ศ. 2516 ได้มีการออกเอกสารสิทธิโดยมีขอบด้วยกฎหมาย เนื่องจากมีนายทุน เข้าไปรังวัดพื้นที่ป่าโดยบอกว่าจะติดต่อกับทางราชการแล้วจะออกเอกสารให้ถูกต้องตามกฎหมาย การจับจองพื้นที่ป่าในช่วงนี้คือ การใช้ประโยชน์จากที่ดินในการเกษตร และใน ระยะเวลาต่อมาเริ่มมีการจับจองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากทางราชการไม่สามารถระบุถึง แนวเขตของพื้นที่ที่เปิดให้จับจอง และพื้นที่ห้ามบุกรุกจับจองได้อย่างชัดเจน การจับจองนี้ มีการตัดไม้จากป่าเป็นจำนวนมากเพราะมีความจำเป็นที่จะต้องมีแนวเขตพื้นที่จับจองที่ แน่นนอน ทำให้ชาวบ้านตัดไม้มาทำเป็นเสา ล้อมรั้วพื้นที่จับจองเอาไว้เป็นแนวเขต

(ชูพักตร์ สุทธิสา และคณะ. 2538 : 91)

ภายหลังจากสภาพการบุกรุกทำลายป่าที่เกิดขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพ และลักษณะของป่าโคกใหญ่เป็นอย่างมาก มีการลดลงของป่าไม้และสัตว์ป่าอย่างเห็นได้ชัด ความสมดุล หรือความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเกิดการเสื่อมสลายลง ส่งผลต่อวิถีชีวิตของ ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบป่าและหมู่บ้านผู้ใช้ประโยชน์รอบนอก จากที่เคยพึ่งพิงอาหารจากป่า กิลดลงทั้งชนิดและปริมาณ เคยได้ใช้สอยประโยชน์จากป่าธรรมชาติกลับต้องซื้อหาอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ วัสดุก่อสร้างบ้านเรือน จากตลาดภายนอกหมู่บ้านมากขึ้น มีความเป็นอยู่ที่ ชัดสนมากขึ้นจำเป็นต้องอพยพเข้าเมืองเพื่อหารายได้มาช่วยเหลือครอบครัว

(ชูพักตร์ สุทธิสา และคณะ. 2538 : 61)

จากสภาพปัญหาและปรากฏการณ์ดังกล่าว มีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงมากขึ้น ถ้าไม่ได้รับการแก้ไข ในปี พ.ศ. 2536 จึงได้มีการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้หมู่บ้านรอบป่าโคกใหญ่ให้เล็งเห็นถึงความสำคัญของป่า และมีการอนุรักษ์ป่าอย่างจริงจัง โดยเริ่มจากแนวความคิดของผู้นำหมู่บ้านถ่ายทอดไปสู่ชุมชนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ โดยได้รับการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและเอกชน ภายใต้การอนุรักษ์ในรูปแบบของป่าชุมชน มีการบริหารจัดการและการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนรอบป่า จัดให้มีองค์กรชาวบ้านที่มีหน้าที่ในการดูแลรักษาและประสานงานกับองค์กรเครือข่าย ผู้นำที่สำคัญในการรณรงค์ครั้งนี้ ได้แก่ นายบุญเรือง ยางเครือ ซึ่งมีฐานะเป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองโจ้ง ตำบลหวาย อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคามในขณะนั้น

แนวคิดในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ ที่ส่งผลต่อการจัดการป่าซึ่งมีที่มาจากแนวคิดภูมิปัญญาของชาวบ้าน 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 แนวคิดอนุรักษ์ที่เกิดจากความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน ซึ่งเป็นชาวไทยอีสานเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ผูกพันกับป่าในเรื่องเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผี เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษที่ชาวอีสานเชื่อว่า มีผีอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผีประเภทดี ช่วยปกป้องคุ้มครองภัยให้กับชาวบ้าน เช่น ผีเจ้าผินาย ผีบ้านผีเรือน ผีเจ้าที่ ผีปู่ตา ผีฟ้า ผีแถน เป็นต้น กลุ่มผีประเภทร้าย เช่น ผีเปรต ผีกระสือ ผีปอบ เป็นต้น กลุ่มผีที่ชาวบ้านให้ความเคารพค่อนข้างมากคือ ผีปู่ตา ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษเมื่อตายไปแล้วดวงวิญญาณจะเวียนว้ายคอยดูแลรักษา คุ้มครอง ป้องกันภัยร้ายในชุมชนโดยมอบหมายให้ “เฒ่าจ้ำ” ทำหน้าที่เป็นผู้ติดต่อระหว่างผีปู่ตากับชาวบ้าน ชาวบ้านจะสร้างที่พำนักของปู่ตาโดยสร้างเรือนโรงหรือศาลให้ปู่ตา ถ้ามีป่าก็จะกำหนดให้ป่าส่วนหนึ่งเป็นป่าดอนปู่ตา ส่วนหนึ่งจะกำหนดให้เป็นที่เผาผี ผิงศพ เรียกว่า ป่าช้า (ชูพักตร์ สุทธิสา และคณะ. 2538 : 73 ; อ้างอิงมาจาก บุญยงค์ เกศเทศ. 2539 : 5-9)

จึงอาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านรอบป่าโคกใหญ่มีความเชื่อดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านเช่นเดียวกับชาวอีสานโดยทั่วไป และมีวิถีชีวิตผูกพันกับความเชื่ออย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะความเชื่อที่มีผลต่อเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ที่ปรากฏรอบหมู่บ้าน ความเชื่อของคนที่อยู่รอบป่าทำให้เกิดผลต่อการดูแลและการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านนำไปสู่การอนุรักษ์ และการช่วยรักษาสมดุลระหว่างคนกับป่าไม้ได้เป็นอย่างดี เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าช้า ชาวบ้านให้ความเคารพในความสำคัญของป่าช้า เพราะถือว่าเป็นสถานที่ใช้เผาศพ โดยชาวบ้านเชื่อว่าคนที่ตายไปแล้วต้องการความสงบห้ามใคร

รบกวน ถ้ามีคนเข้าไปรบกวนจะมีอันเป็นไป ทำให้ผู้อาวุโสในหมู่บ้านนำมาสั่งสอนลูกหลานไม่ให้ไปรบกวนผู้ตายและห้ามมีการตัดไม้ในป่าเข้ามาใช้ประโยชน์ส่วนตัว เพราะมีความเชื่อว่าหากฝ่าฝืนจะได้รับอันตรายหรือเหตุไม่ดีต่อตัวเอง จึงมีคำพูดที่นิยมใช้แทนข้อห้ามว่า “ชะล่า” มีความหมายว่าห้ามฝ่าฝืนหรือไม่ควรกระทำ นั่นคือความเชื่อที่ว่าไม้ในป่าเข้าถือเป็นไม้ผี ถ้าใครไม่เชื่อก็จะถูกผีเข้าหรือผีอำ ลักษณะโดยทั่วไปของคนที่ถูกผีเข้าจะมีพฤติกรรมไม่เหมือนเดิม น้ำเสียง ท่าทางเปลี่ยนไป และเมื่อหายจากอาการผีเข้าจะไม่ทราบว่าเป็นตัวเองทำอะไร หรือมีพฤติกรรมอย่างไร ส่วนอาการผีอำมีลักษณะคล้ายกับว่ามีสิ่งของหรือวัตถุหนักทับร่างกายตนเองจนขยับตัวไม่ได้และรู้สึกว่ามีอึดอัดหายใจลำบาก ในบางโอกาสอาจจะมีผู้ที่ฝ่าฝืนตัดไม้ ในป่าช้า บางคนอาจจะประสบอุบัติเหตุหรือเสียชีวิตได้ แต่ถ้าเป็นไม้พื้เล็กๆ ผัก เห็ด สมุนไพรสามารถเก็บมาใช้ประโยชน์ได้แต่ต้องกล่าวคำขอจาก ผี หรือวิญญาณ โดยไม่ต้องทำพิธีกรรมอะไรเพียงแต่กล่าวในใจหรือออกเสียงก็ได้

ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าวัดป่า ชาวบ้านใช้เป็นที่พักประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นที่พักพิงภิกษุสงฆ์ของพระสงฆ์ เนื่องจากเป็นที่ร่มรื่นเย็นสบาย มีคณะกรรมการและพระสงฆ์ช่วยกันดูแลพร้อมกำหนดกฎระเบียบในการจัดการป่า เช่น การปรับไหม การอบรมสั่งสอนประชาชนให้ทราบถึงบาปบุญของการตัดไม้ทำลายป่า เช่น มีการบิณฑบาตชีวิตต้นไม้ การกำหนดเขตวัดป่า เป็นต้น

ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าปู้ตา ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อของชุมชนที่มีต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเป็นการพึ่งพิงต่อปู้ตาให้ปกป้องรักษาชุมชน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าดอนปู้ตาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จะล่วงละเมิดหรือทำลายป่าไม้ไม่ได้เมื่อมีใครฝ่าฝืนจะมีอันเป็นไป เช่น ประสบอุบัติเหตุหรือประสบอุบัติเหตุทั้งตนเองและครอบครัว และถือเป็นการเชื่อที่สะสมมาเป็นเวลานาน

ส่วนที่ 2 แนวคิดวิธีการอนุรักษ์แบบพลังองค์กรทางสังคม เป็นแนวคิดและวิธีการที่อาศัยพลังของกลุ่มชาวบ้านเป็นกลไกสำคัญในการจัดการดูแลรักษาป่า โดยมีหน่วยงานทางสังคม ได้แก่ คณะกรรมการในระดับหมู่บ้าน และคณะกรรมการเครือข่ายใน 5 ตำบล เป็นองค์กรในการดูแลรักษา รวมทั้งได้รับความร่วมมือจากองค์กรภาคเอกชน ได้แก่ องค์กรนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนา นักศึกษาและนักการเมืองท้องถิ่น แนวคิดในการอนุรักษ์ป่านี้เกิดขึ้นชัดเจนในปี พ.ศ. 2534 และมีการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าขึ้น ในปี พ.ศ. 2536 วิธีการในการบริหารจัดการป่าโคกใหญ่ มีการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านในการดูแลรักษาป่า 2 ระดับ ได้แก่

อีกทั้งเป็นการพัฒนาความรู้ในการเป็นแนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ อีกต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อศึกษาถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
3. เพื่อศึกษากระบวนการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

ขอบเขตในการศึกษา

การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ในครั้งนี้มุ่งศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม กฎระเบียบ ข้อบังคับ ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชน กระบวนการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

ระยะเวลาทำการศึกษา

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร เดือนกุมภาพันธ์ 2543 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ 2544
2. ศึกษาบริบทของหมู่บ้านเดือนเมษายน 2543 ถึง เดือนเมษายน 2545
3. ศึกษาบริบทของป่าเดือนเมษายน 2543 ถึง เดือนเมษายน 2544
4. กำหนดกลุ่มเป้าหมายเดือนกรกฎาคม 2543 ถึง เดือนสิงหาคม 2543
5. ศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา ภูมิปัญญาชาวบ้าน กระบวนการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ เดือนมีนาคม 2544 ถึง เดือนเมษายน 2545
6. บันทึกข้อมูล เดือนกุมภาพันธ์ 2543 ถึง เดือนเมษายน 2545
7. วิเคราะห์ตีความข้อมูล เดือนพฤษภาคม 2545 ถึง เดือนกรกฎาคม 2545

8. เขียนเป็นรายงานสรุปผลการศึกษา เดือนสิงหาคม 2545 ถึง เดือนมีนาคม 2546

พื้นที่ทำการศึกษา

ในการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคามในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้เลือกพื้นที่ 20 หมู่บ้าน ในเขต 5 ตำบลรอบป่าโคกใหญ่ ในเขตอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ดังนี้

1. ตำบลแคน จำนวน 8 หมู่บ้าน คือ บ้านตำแย หมู่ที่ 2 บ้านเวงชัย หมู่ที่ 3 บ้านหนองโจด หมู่ที่ 4 บ้านโคกสะอาด หมู่ที่ 16 บ้านโคกกลาง หมู่ที่ 5 บ้านแคน หมู่ที่ 1 บ้านแคนเหนือ หมู่ที่ 15 บ้านเขวาสี หมู่ที่ 6
2. ตำบลหวาย จำนวน 2 หมู่บ้าน คือ บ้านหนองไธ้ หมู่ที่ 10 บ้านมะแซ หมู่ที่ 9
3. ตำบลโคกสีทองหลาง จำนวน 2 หมู่บ้าน คือ บ้านโคกแปะ หมู่ที่ 7 บ้านบูรพาพัฒนา หมู่ที่ 6
4. ตำบลดงใหญ่ จำนวน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านดอนหัน หมู่ที่ 12 บ้านดอนเจริญ หมู่ที่ 7 บ้านดงใหญ่ หมู่ที่ 3
5. ตำบลหนองแสง จำนวน 5 หมู่บ้าน คือ บ้านโสกยาง หมู่ที่ 15 บ้านหนองเดิน หมู่ที่ 16 บ้านปลาบู่ หมู่ที่ 14 บ้านกะยอม หมู่ที่ 17 บ้านเดินคำ หมู่ที่ 27

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา

ผู้ศึกษาได้กำหนดกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษานี้ดังนี้

1. ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งผู้ทรงความรู้ในหมู่บ้านที่มีส่วนร่วมในการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ประจำหมู่บ้าน ผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน และปราชญ์ชาวบ้าน
2. คณะกรรมการป่าชุมชนโคกใหญ่
3. คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่
4. ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการศึกษา ผู้ศึกษาได้ให้ความหมายของคำนิยามศัพท์เฉพาะดังนี้

1. **ป่าโคก** หมายถึง ชื่อของป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เป็นป่าทำเลสาธารณประโยชน์ที่อยู่ในความควบคุมดูแลของสำนักงานที่ดินอำเภอวาปีปทุม กรมป่าไม้ได้จัดให้ป่าโคกใหญ่อยู่ในประเภทป่าผลัดใบชนิดป่าเต็งรัง พื้นที่มีลักษณะเป็นที่เนิน สลับกับที่ราบลุ่ม ชาวบ้านจะเรียกชื่อตามความผูกพันของการดูแลรักษาและตามลักษณะพื้นที่ เช่น ถ้าอยู่ทางบ้านหนองโจด ก็จะเรียกว่า โคกหนองโจด ถ้าอยู่ทางป่าซำก็เรียกว่า โคกผีป่าหลอก เป็นต้น

2. **ป่าชุมชน** หมายถึง ป่าโคกใหญ่ ที่ประชาชนในหมู่บ้านรอบป่าโคกใหญ่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกัน รวมถึงพื้นที่ป่าไม้ที่จัดแบ่งหรือกำหนดไว้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน และเพื่อชุมชนจะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืนตามกฎหมายเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ อาจเป็นป่าธรรมชาติหรือป่าที่ชาวบ้านช่วยกันปลูกก็ได้

3. **ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่า** หมายถึง ภูมิปัญญาที่ชาวบ้านบริเวณรอบป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม สะสม และถ่ายทอดกันมาระหว่างชาวบ้านด้วยกัน หรือบรรพบุรุษรุ่นหนึ่งไปถึงรุ่นต่อ ๆ มาทั้งที่เป็นวัตถุ ความรู้ ความสามารถ และความเชื่อ ในแนวทางเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ป่าดอนปู่ตา ป่าซำ ป่าวัดป่า ป่าชุมชน ผู้นำท้องถิ่น ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชน ความใส่ใจของพระสงฆ์ ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ แนวทางแก้ไขปัญหาและป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้าง ความสงบสุขให้กับชีวิตของชาวบ้าน

4. **กระบวนการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่า** หมายถึง การที่ชาวบ้านบริเวณรอบป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ผสมผสานอย่างกลมกลืนระหว่างศาสนา ชาวบ้าน สภาพภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อม และกระบวนการทางสังคม คติความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต โดยการสังเกต การปฏิบัติ การฟัง การอ่าน และการเขียน ด้วยวิธีการถ่ายทอดความรู้ เช่น พิธีกรรม วัด สังคม ประเพณี การละเล่น เพลง กลอน นิทาน แนวคิด เป็นต้น

5. ปัญหาและแนวทางแก้ปัญหา หมายถึง สิ่งที่เป็นผลกระทบต่อชาวบ้านบริเวณรอบป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชาวบ้าน โดยคำนึงถึงการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อให้ยังคงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติและผลิตภัณฑ์จากป่าสืบไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงปัญหาและได้ข้อมูลที่จะเป็นประโยชน์เพื่อการแก้ไขปัญหาในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
2. ทราบถึงภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
3. ทราบถึงกระบวนการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

Rajabhat Mahasarakham University